

A NÉGYSZÁLLÁSI I. TEMETŐ BRONZ KERESZTJEI*

Bathó Edit a Jászság és a jászok kutatójaként mindig is nagy figyelmet szentelt a régészeti forrásoknak. Munkáiban értő módon használta fel a földből előkerült leletek tanúvallomásait, s ezek segítségével helyezte el a történeti és a néprajzi kutatásai során az általa vizsgált forrásokat abba a folyamatba, amely révén mind jobban leírhatóvá vált a jász identitás formálódása és e közösség hagyományainak háttere. Az ünnevelt eddigi gazdag munkássága sok olyan emlékről lebbentette fel a feledés fátylát, melyek révén érthetőbbé vált az egykori szokásrendszer. Ennek a töretlen szisztematikus hatalmas tudományos munkáságnak egyik fontos részét jelentették a jászok vallásos életének bemutatását célzó kutatások, melyek közül az egyik legemlékezetesebb állomásának a 2001-ben a Jász Múzeumban rendezett nagy sikerű időszakos kiállítás tekinthető, „*Adj békét Uram! – A vallás a jászok életében*” címmel. Jelen kis dolgozat e témakör kapcsán szeretne további sikerekben gazdag munkát kívánni az ünnepeltnak, aki oly sokat tett a Jászság múltjának megőrzésért, és megköszönni mindazt a sok segítségét, amit – a fiatalabb kutatóknak, mint e tanulmány írója is – oly sokszor nyújtott.

A MAGYAR KIRÁLYSÁGBA KÖLTÖZÖTT JÁSZOK
KERESZTÉNY HITÉNEK FONTOSABB RÉGÉSZETI FORRÁSAI

A jász régészeti kutatás magyarországi atyja Selmeczi László számos tanulmányában foglalkozott a beköltözők keresztény hitével és az ezt alátámasztó régészeti forrásokkal. A neves szakember véleménye szerint az írott források és a régészeti adatok alapján biztosan megállapítható, hogy a jászok a Magyar Királyságba való megérkezésükkor keresztények voltak, azonban nem a római katolikus hitvallást, hanem a keleti, bizánci ortodox rítust vallották magukénak.¹ Ezen elképzelés érvényességét joggal emelhette ki a négyszállási I. temető közlésekor Selmeczi László, hiszen a jászok őseinek tekintett kaukázusi és sztyeppei alánok bizánci rítust követő keresztény hitét részletező forrásadatok is egyöntetűen erősítették a fentebbi elképzelést.² A beköltözők ortodox kereszténysége mellett szóba jövő régészeti leletek közül különösen két elem kapott nagyobb hangsúlyt Selmeczi László úttörő jellegű kutatásaiban: a sírban nyugvók kartartása, a sírokban talált bizánci kereszték, keresztábrázolással díszített tárgyak.

A kéztartással kapcsolatban Selmeczi László Szabó János Győző korábbi felvetésére épített, aki egyes kéz- és kartartásokat a keleti kereszténység ismertetőjegyeként határozott meg.³ Mivel a Szabó János Győző által leírt jellegzetességek megtalálhatóak voltak a négyszállási temetőben is, így azokat mint a bizánci rítus bizonyítékaként értékelt.⁴ A kartartás és a bizánci kereszténység kapcsolatát tekintve az újabb kutatások nyomán jelentős előre-

* A tanulmány a Bolyai János kutatási ösztöndíj támogatásával készült

1 A kérdésre vonatkozóan áttekintő jelleggel: Selmeczi László, 1992., 165–230.; *idem* 2012. 73–78.

2 A kérdést magyar nyelvű újabb összefoglalására lásd még: Fejős 2001. Az ehhez kapcsolódó írott forrásanyag részletes bemutatásával és számos példával: Alemany, 2000.

3 Szabó János Győző, 1983.

4 Selmeczi László, 1992a. 81–83.

lépés történt. Takács Miklós a korábbi – Szabó János Győző munkája óta megjelent újabb balkáni temetők adatbázisát összeállítva megállapította, hogy nem bizonyítható a kartartások alapján az eltemetettek vallási hovatartozása.⁵ Takács Miklós eredményei alapján jól látható, hogy a kéztartás (akár a behajlított, akár a test mellett nyújtott helyzetben elhelyezett) alapján nem vonható le egyértelmű következtetés az eltemetett vallási hovatartozásáról, s még kevésbé arról, hogy egyes kéztartások csak és kizárólag a keleti kereszténységhez tartoztak volna.

Hasonló nehézségek merülhetnek fel az ereklyetartó mellkeresztek kapcsán is, azonban első lépésként érdemesnek tűnik e tárgyak részletesebb elemzését is elvégezni.

A NÉGYSZÁLLÁSI I. TEMETŐ BRONZ MELLKERESZTES SÍRJAI

A temetőben két bronz mellkereszt került elő, valamint két vaskeresztes sírt is sikerült feltárni. Míg utóbbiakat Selmeczi László egyértelműen a római katolikus kereszténységgel hozta kapcsolatba,⁶ addig az ereklyetartó mellkereszteket a jászok feltételezett bizánci kereszténységével kapcsolta össze. Mivel a sírokban a kereszteken kívül más, a temetkezések időrendjét pontosabban megadó lelet nem került elő, ezért a keresztek típusainak időrendjét figyelembe véve először a 236. sír, majd a 161. sír leleteit és keresztjét mutatom be.⁷

236. SÍR

A sír a templomtól északkeletre került elő. A teljes sírt nem sikerült feltárni, a halott lábrésze a feltáratlan részre esett. A sírban hanyatt fektetett nyújtott helyzetű váz került elő. A koponya a váz jobb oldalára billent,⁸ a halott egyik karja nyújtva a test mellett, a másik könyökben megtörve és a vállrész irányában visszahajtván feküdt. A feltárt részben a ruházathoz kapcsolódó bronz gombok, valamint a háton és a bal karnál vaskarikák kerültek elő. A sírban talált ereklyetartó mellkereszt a mellkas bal oldalán, a kézcsontok alatt voltak.⁹

A KERESZT

Öntött bronz ereklyetartó mellkereszt hátoldala. A kereszt előoldala hiányzik, nem került elő a sírból.

Örzési helye és leltári száma: Damjanich János Múzeum, Szolnok, leltározatlan.

Hossza: 7,94 cm; szélessége: 5,37 cm. A perem magassága: 0,47 cm; vastagsága: 0,28 cm. A felső felszerelő fül hossza: 0,66 cm; szélessége: 0,55 cm; vastagsága: 0,21 cm; lyukátmérő: 0,25 cm. Az alsó felszerelő fülek töredékének hossza: 0,33 cm; szélessége: 0,31 cm; vastagsága: 0,25 cm. A felső kereszt szár hossza: 2,28 cm; szélessége alul: 1,67 cm; szélessége fel-

5 Takács Miklós, 2005. Takács Miklós megállapításait félreérthette Révész Éva, aki a kérdést érintő munkájában továbbra is a Szabó János Győző elképzelése alapján vélte elkülöníthetőnek a 10–11. századi Kárpát-medence bizánci rítusú temetkezéseit. Vö.: Révész Éva, 2007.

6 Selmeczi László, 2012. 76–78.

7 A keresztek tanulmányozásához nyújtott segítségért Kertész Róbertnek tartozom köszönettel.

8 A temető antropológiai feldolgozása a lelőhely emléktárgyainak régészeti közlésekor elkezdődött, azonban annak kiadására a későbbi szakirodalomban nem akadtam a nyomára. Az antropológus személyére vonatkozóan – aki a feldolgozásokat végezte – Selmeczi László munkájában csak név nélkül történik említés. Vö.: Selmeczi László, 1992a. 84. Az antropológiai szakirodalomban nyújtott segítségért Köhler Kitti kolléganőmnek tartozom köszönettel.

9 Selmeczi László, 1992a. 50.

ül: 2 cm. Az alsó keresztszár hossza: 2,97 cm; szélessége közepén: 1,75 cm; szélessége alul: 2,2 cm. Az oldalsó keresztszárak hossza: 1,85 cm – 1,79 cm; szélessége közepén: 1,7 cm – 1,67 cm; szélessége a kereszt végén: 1,96 cm – 1,95 cm. A tárgy tömege: 49,4 g.

A mellkeresztnek csak az egyik fele maradt meg. A megmaradt belső lemez külső oldalának a felülete erősen lekopott, a csuklópántok sérültek, a felső csuklós résznek pedig csak az egyik pántja maradt meg. Az alsó pántoknak mindössze a csonkjai figyelhetők meg. Az alsó keresztszárnál a tárgy külső oldala sérült. Az ereklyetartó pereme is sérült, egy helyen lepattant; a perem sérülésének a külső oldalán vas korrózió nyoma figyelhető meg. A belső oldala öntésnyomos.

A megmaradt darab külső oldalán közepén Mária domborúan megformált orans tartású alakja található. Alakja előre néz, arca és vonásai lekoptak. A haját fejkendő borítja, fejét dicsfény övezi. Hosszú ujjú, bokáig érő ruhája is csak részben figyelhető meg a tárgy kopottságából adódóan. Mária a karjait könyökben behajlítva fölemeli, a tenyereit fejmagasságban előre fordítja. Mária alatt és felett, a négy keresztszáron pedig egy-egy kerek keretbe foglalt domború mellkép látható. Az erősen kopott mellalakok személyének meghatározása a felület kopottságából, a feliratok és/vagy más kivehető attribútumok hiánya/eltűnése következtében teljesen bizonytalan. Azok lehetnek az evangélisták, vagy szentek is.¹⁰

161. SÍR

A sír a templomtól délkeletre került elő. A teljes sír feltárássra került. A sírt megbolygatta a 163. sír, melynek koponyája 70 cm mélységben a 161. sír combsontjai közül került elő.¹¹ A 160 cm hosszú sír a láb irányába szűkült. A sírban hanyatt fektetett nyújtott helyzetű váz feküdt. A halott koponyája a váz jobb oldalára billent.¹² Az eltemetett karjait, a könyöknél megtörve a törzsre hajlították. A sírban mindösszesen a jobb alsó bordák közt fekvő kereszt, és a kereszt vas megerősítéséhez korrodált textilmaradvány került elő.¹³

A KERESZT

Öntött bronz ereklyetartó mellkereszt előlapja. A kereszt függesztő karikája és a hátlapja hiányzik, nem került elő a sírból.

Örzési helye és leltári száma: Damjanich János Múzeum, Szolnok, leltározatlan.

Hossza: 6,72 cm; szélessége: 5,68 cm. A perem magassága: 0,35 cm; vastagsága: 0,13 cm. Az alsó felszerelő fül töredékének hossza: 0,9 cm; szélessége: 0,41 cm; vastagsága: 0,56 cm. A felső keresztszár hossza: 1,57 cm; szélessége alul: 1,47 cm. Az alsó keresztszár hossza: 2,33 cm; szélessége közepén: 1,45 cm; szélessége alul: 1,85 cm. Az oldalsó keresztszárak hossza: 2,21 cm – 2,18 cm; szélessége közepén: 1,53 cm – 1,55 cm; szélessége a kereszt végén: 1,76 cm – 1,83 cm. A felső száron lévő vasszegecs átmérője: 0,87 cm; vastagsága: 0,49 cm. A tárgy tömege: 23 g.

10 King, 1928.; Sztatmári Imre, 1995. 223.; Korhuzina–Peskova, 2003. 42–50.; Dončeva-Petkova, 2011. 124–131.

11 A 163. sír korábbi voltára utal a Selmeczi László által készített sírrajz is, amiből megállapítható, hogy a 161. sír sírgödre teljes egészében megmaradt, vagyis eredetileg ezt a sírt ásták rá a 163. sírra. Vö.: Selmeczi László, 1992a. 93. 57. kép.

12 A sír antropológiai jellemzését a 236. sírhoz hasonlóan nem sikerült megtalálnom a szakirodalomban.

13 Selmeczi László, 1992a. 39.

A mellkeresztnek csak az előlapja maradt meg. A kereszt előlapjának külső oldalán a megmaradt száruk vége lekerekített, azok kerek medallionba végződnek. A száruk két oldalán egy-egy csepp alakú dísz található. Ezek a díszek nem szimmetrikusak egymással. A tárgy külső oldalának a felülete jelentősen lekopott, sérült. A felső keresztzár erősen deformált, elhajlott, a kereszt vége letört. A letört résznél egy erősen korrodált vas szegecs található. A tárgy gyenge minőségű öntvény, amire utal, hogy a kopott felületen számos öntési hiba figyelhető meg. A kereszt alsó csuklópántjai összeolvadtak (a kereszt valószínűleg másodlagosan megégett, amire a felületen található hólyagos anyagszerkezet is utal). Az alsó keresztzárnál a tárgy külső oldala sérült. A belső oldala öntésnyomos, az oldalsó peremei is arra utalnak, hogy a tárgy eredetileg sem volt egy jó minőségű öntvény.

A megmaradt darab előoldala rendkívül kopott, szélein és a medallionok körívén lapos vagy elkeskenyedő peremű sima borda övezi. Közepét a keresztre feszített Krisztus alakja tölti ki. Dicsfénnel körülvett feje kissé jobbra billen, arca, haja és szakála teljesen lekopott. A Megváltó testét borító perizoneum nyomai kivehetőek a rossz megtartású darabon. Egymás mellé helyezett lábai az alsó medallion szélét érintik. Kifeszített karjait könyöknél kissé behajlítva ábrázolták, a nyitott tenyerei előre néznek. A fej fölötti rész hiányzik, letört, ott csak a vas szegecs korrodált darabja figyelhető meg.

A kereszt három megmaradt medallionjában nagyon kopott mellalak található. A rossz megtartás miatt az egyes alakok azonosítása nem lehetséges.

A NÉGYSZÁLLÁSI MELLKERESZTEK PÁRHUZAMAI ÉS E KERESZTTÍPUSOK KUTATÁSA

Az elmúlt időszakban nagy lendületet vett a különböző középkori mellkeresztek klaszifikációja, készítéstechnikai, ikonográfiai elemzésük számos területen megtörtént.¹⁴ Ezek a friss munkák a régi és az új leletanyag hatalmas adatbázisát tárták a kutatás elé, így elégségesnek tűnik ezen munkák segítségével elemezni az egyes emlékeket, meghatározni lehetséges készítési idejüket és helyüket.

A 236. sír keresztje, amint azt Selmeczi László is megállapította korábbi, mint a másik bronz mellkereszt.¹⁵ A kereszt párhuzamai széles körben elterjedtek, megtalálhatóak a közép bizánci állam területén ugyanúgy, mint annak tágabb vonzáskörzetében,¹⁶ így a Krímben, Bulgáriában,¹⁷ de Itáliában is kerültek elő egyező ikonográfiával díszített darabok.¹⁸ Ilyen mellkeresztek ugyanis nem csak a 10–11. századi ortodox közösségekre voltak jellemzők, hanem a latin rítusú közösségeknél is megtalálható, amint azt a kereszttypus

14 Elégséges talán csak a legfontosabb magyar és idegen nyelvű munkákra utalni: Szatmári Imre, 1995.; Lovag Zsuzsa, 1999., Prohászka, 2013., Staecker, 1999.; Muraveva, 1999.; Wegerich-Bauer, 2002., Korhuzina–Peskova, 2003.; Pitarakis, 2006., Dončeva–Petkova, 2011.; Peskova – Strokova, 2012.

15 Selmeczi László, 1992a. 93.; *idem* 2012. 74–76.

16 Erre vonatkozóan már: King, 1928. 199. A magyar irodalomban e párhuzamokról széles áttekintést nyújt: Szatmári Imre, 1995. 225.

17 Korhuzina–Peskova, 2003. 41–46.

18 Az említett területekre általános példákat említ konkrét darabokkal E. S. King a tárgytypus feldolgozása kapcsán született tanulmányában: King, 1928. Vö. még: Pitarakis, 2006., 2019–222.; Marjanović-Vujović, 1987. 29–30.; Wegerich–Bauer, 2002. Katalóg 6–9.; Dončeva–Petkova, 2011. 137–139. Itáliából ismert darabokra vonatkozóan példaként: King, 1928. 198–199.; Zastrow – De Meis, 1975. 24–25.

italiai vagy csehországi párhuzamai is jelzik.¹⁹ E párhuzamok kutatása egyben arra is rámutatott, hogy a kereszték készítése helye sem szűkíthető le csak a bizánci területekre, hanem amint azt a csehországi példák,²⁰ vagy egy magyarországi öntőminta is mutatja,²¹ ilyen típusú mellkereszteket sokkal szélesebb területen készíthettek.

A kereszt biztosan hátlap, míg a középső alak biztosan nem Krisztus,²² hanem Mária.²³ A hátoldalon látható ábrázolást a keresztetekkel foglalkozó kutatás külön típusba sorolta,²⁴ s azt is megállapította, hogy ezeknél a kereszteteknél az előlapon kivétel nélkül a kereszt-re feszített Krisztus látható, ahogy a Gyula-Téglagyár lelőhelyhez köthető magyarországi darabon is megfigyelhető.²⁵ A kereszt típus használati időszakát tekintve az újabb szakirodalom egyöntetűen a 10–12. század közti időszakot jelölte meg.²⁶ Mivel az összes hasonló emlék ezen időszakhoz köthető leletekkel együtt került elő, ezért joggal hangsúlyozta Szatmári Imre, hogy a négyszállási kereszt alapján „*csak arra gondolhatunk, hogy a tárgynak csupán a földre kerülési időpontját jelölheti a temető fent vázolt kora, készítése azonban jóval korábban történt.*”²⁷ A kereszt használati időszaka tehát csak mint terminus post quem adat nyújt időrendi kapaszkodót az eltemetés idejére és a temető használatára vonatkozóan. A tárgy – akár Selmeczi Lászlónak a temető időrendjére tett megállapításait, akár az ettől eltérő javaslatokat vesszük is figyelembe – nem segít abban, hogy a keresztet ezekkel azonos idősakra hozzuk.²⁸ Vagyis mindenképpen egy olyan darabról van szó, ami jóval később került sírba, mint amikor – jelenlegi ismereteink szerint – e tárgy típus divatban volt. A kereszt ezért nem bír különösebb keltező értékkel a temető kezdetét illetően. A tárgy pedig – amint azt a biztosan latin rítusú területeken előkerült párhuzamok is mutatják – nem csak és kizárólag a keleti kereszténységre utalhat.²⁹

A magyar szakirodalomban sokszor csak „szentföldi típusú” ereklyetartó kereszt-ként emlegetett, fentebb vizsgált darabnál később jelent meg az úgynevezett kijevei típusú ereklyetartó mellkereszt, ami a négyszállási I. temető 161. sírjában volt.³⁰ E kereszt típus szintén bizánci hatásra alakul ki a 11. században, majd azt követően terjedt el az orosz te-

19 Itáliára példaként: King, 1928. 198–199.; Zastrow – De Meis, 1975. 24–25.; Csehországra: Nechvatal, 1979. 216–219.

20 Horníčková, 1999.

21 Lovag Zsuzsa, 2001.

22 Vö.: Selmeczi László, 2012. 74.

23 Az ikonográfia részletes ismertetésével: Wegerich–Bauer, 2002. 34. Mária alakja helyett más szent ábrázolása csak ritkán figyelhető meg a hátlapon ennél a kereszt típusnál, de erre is van példa: Korhuzina–Peskova, 2003. 146. Fontos azonban megjegyezni, hogy a középső alak testtartásának kialakítása, az ikonográfia egyéb jellemző részletei alapján biztosan nem egy szent-ről, hanem Theotokos ábrázolásról van szó a négyszállási kereszt esetében.

24 Pitarkis, 2006. 70–71.; Dončeva–Petkova, 2011. 137–139.

25 Szatmári Imre, 1995. 222–223.

26 A 12. századig kelezi: Wegerich–Bauer, 2002. 115.; Dončeva–Petkova, 2011, 129.; Peskova – Stroková, 2012. 129–132. A 10–11. századra helyezi: Marjanović–Vujović, 1987. 29.; Szatmári Imre, 1995. 225.; Korhuzina–Peskova, 2003. 42.; Pitarkis, 2006. 30–32.; 57.

27 Szatmári Imre, 1995. 224.

28 Selmeczi László, 2005.; Törőcsik István, 2014.

29 Takács Miklós, 2005. 92.

30 A magyar szakirodalomban a kereszték megnevezésére használt terminológiára vonatkozóan: Lovag Zsuzsa, 1971.; *idem* 1999. 11–12.

rületeken, és vált széles körben divatos formává.³¹ A négyszállási temetőben talált darabot ahhoz a típushoz lehet sorolni, ahol az előoldalon a keresztre feszített Krisztus nem négyszögletes suppedaneumon áll, hanem a lábak alatt nyomban egy medalionba foglalt mellkép következik.³² Az ikonográfia részletei alapján típusokba solot kijevi mellkeresztek ezen darabjait általában pontosabb időhatárok kijelölése nélkül a 13. századra keltezik, míg a Kijevben a Mihajlovskij kolostor alagútjában talált mellkereszt alapján Borisz Alekszandrovics Ribakov általában véve a hasonló darabokat a mongol támadás időszárára helyezte.³³ A négyszállási darab bizonyos tekintetben eltérést is mutat a Ribakov és mások által sokat idézett párhuzamoktól, ugyanis ennél a darabnál nem figyelhető meg sem az orosz darabokra jellemző felirat, sem a keresztszáron megjelenő rövidítés.³⁴ Ha kisebb számban, de van adatunk arra vonatkozóan, hogy az egykori Rusz területén előkerült darabok egy részénél, valamint a kereszttypus anatóliai és más bizánci műhelyekben készült darabjai közt is vannak olyanok, melyeken a négyszállási lelethez hasonlóan nincs felirat.³⁵ A négyszállási kereszt tehát készülhetett egy kisebb, a kijevi hagyományt követő rusz műhelyben, de nem zárható ki az sem, hogy a Balkánon vagy Bizáncban készítették ezt a darabot is.

A kereszttypussal kapcsolatos újabb szakirodalom megerősítette a Selmeczi László által korábban javasolt keltezést, és a 12–13. századra helyezte ennek a típusnak a divatját.³⁶ A tárgytypus azonban, amint az a fentebbi adatokból kiolvasható, nemcsak a Rusz területén és a Balkánon terjedt el, hanem messzebbre is eljutott, így egyes párhuzamai megtalálhatóak voltak Lengyelországtól Itálián át egészen a Szentföldre.³⁷ A tárgytypus szórványos magyarországi előfordulása sem csak a jászok megjelenésével és az ortodox kereszténységgel hozható kapcsolatba, hiszen ereklyetartó mellkeresztek latin környezetben is jelen lehettek, amire példaként említhető a dunaszentmiklósi leletegyüttes is, ahol keleti és nyugati típusú keresztetek együtt kerültek a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményébe.³⁸ A kijevi ereklyetartóknak a Magyar Királyságban való megjelenése részben magyarázható a Kiss Etele által hangsúlyozott lehetőséggel, mely szerint ezek az emlékek „*arról tanúskodnak, hogy kijevi menekültek több helyen megjelentek Magyarországon.*”³⁹ Az egyes kijevi típusok fentebb említett jóval szélesebb elterjedése, valamint a magyarországi darabok esetében Szatmári Imre megfigyelése – mely szerint e keresztetek között akad olyan darab is, amely jóval a mongol expanzió előtti időszakra, a 11–12. századra keltezhető – arra utal, hogy más lehetőségekkel is számoljunk, és ne csak Batu kelet-európai előretörésével magyarázzuk e keresztetek Kárpát-medencei feltűnését.⁴⁰ Nem bizonyítható, hogy e keresztetek – hasonlóan más kereszttypusokhoz – viselőik számára nem csak óvó-védő sze-

31 Lovag Zsuzsa, 1971. 158.; Wegerich–Bauer, 2002. 113–114.; 120.

32 Wegerich–Bauer, 2002. 68.; Korhuzina–Peskova, 2003. 193–195.; Dončeva–Petkova, 2011. 176–179.

33 Rybakov, 1948. 455. A kérdés recepciójára Lovag Zsuzsa, 1999. 28.; Dončeva–Petkova, 2011. 178.

34 Wegerich–Bauer, 2002. Katalog 105.; Korhuzina–Peskova, 2003. 194. Párhuzamaira lásd még: Pitarakis, 2006. 244–245.

35 Rozenberg, 1999.; Pitarakis, 2006., 242–242.; Dončeva–Petkova, 2011. 179.

36 Selmeczi László, 1912 74.

37 Pitarakis, 2006. 244–245.; Dončeva–Petkova, 2011. 178–179.

38 Kiss Etele, 2007.

39 *Ibidem*

40 Szatmári Imre, 1995. 243.

reppel bíró keresztény ereklyék lehettek, hanem csak és kizárólag az ortodox hit tudatos vállalására utaló jelképek. Nem bizonyítja ezt Selmeczi László által újra a kutatás figyelmébe ajánlott párhuzam sem, hogy kijevei ereklyetartó mellkereszt már Jászdózsza-Kápolnahalomról is előkerült.⁴¹ A Bartalos Gyula által folytatott ásatás során a szántóföldön talált szórvány kereszt leletösszefüggés nélküli darab.⁴² Minden bizonnyal az ereklyetartó mellkeresztnek kapcsolatát a jászok feltételezett ortodox kereszténységét ennél sokkal inkább az bizonyítaná, ha – hasonlóan a négyszállási I. temető publikációjához – megjelenének további, korszerű megfigyelésekkel feltárt és dokumentált jász temetőknek a teljes feltárását bemutató feldolgozásai.

Selmeczi László véleménye szerint a keresztet „minden bizonnyal a beköltöző jászok hozták magukkal, és mint személyes tárgyat a 13. század második felében helyezték a sírba.”⁴³ Ez a megállapítás azonban – hasonlóan a 236. sírban talált kereszt kapcsán tett megállapításokkal – nem igazolható. A kereszt 13. század második felében történő eltemetését egyelőre semmilyen adat nem igazolja. A sírban más korhatározó lelet nem került elő, a temetkezés feltételezett időrendjét megerősítő archaeometriai vizsgálatok nem történtek. A kereszt, ugyanúgy ahogy a másik ereklyetartó kereszt, másodlagosan is kerülhetett az azzal eltemetett személyhez. A lelet a felületén megfigyelhető nyomok alapján biztosan megégett, így azt akár egy leégett ház romjai közt is találhatta a halott, vagy valamely családtagja. A hosszú használatot pedig nemcsak a tárgy kopott volta, hanem utólagos javítása is megerősíti. A tárgy készítése ideje, használata és sírba kerülése között nem tudjuk mennyi idő telhetett el, ezért abból a temető időrendjére nem kapunk pontos adatokat; s a már említett 236. sírban talált kereszt és a temető régészek által javasolt kezdete közötti nagy időbeli távolság óvatosságra ad okot a 161. sír keresztje esetében is. Mi bizonyítja, hogy ez a tárgy pontosabban keltez, mint a másik mellkereszt? Mindezek alapján úgy tűnik, hogy addig, amíg újabb eredmények nem állnak rendelkezésre a temetkezés pontosabb időhatáraitra vonatkozóan, a kijevei típusú mellkereszt alapján a sír 13. század második felére történő keltezése kétségesnek tekinthető.

IRODALOM

ALEMANY, A

2000 Sources on the Alans. A Critical Compilation. Leiden-Boston-Köln

Дончева, Л.–Петкова

2011 Средновековни кръстове-енколпиони от България (IX—XIV в.). София

FEJŐS B.

2001 Az alánok és a kereszténység. In: Felföldi Sz. – Sinkovics B. (szerk.): Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás. 36–44. Budapest

HORNÍČKOVÁ, K.

1999 The Byzantine Reliquary Pectoral Crosses in Central Europe. Byzantinoslavica 60 (1999) 213–250.

41 Selmeczi László, 2012. 74–76.

42 Stanczik Ilona, 1975. 168–169. A Kápolnahalom értékelésére vonatkozóan újabban: Selmeczi László, 2012. 137–142.

43 Selmeczi László, 2005. 575.

KING, E. S.

- 1928 The Date and Provenance of a Bronze Reliquary Cross in the Museo Cristiano. *Atti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia Memoria* 2 (1928) 193–204.

KISS ETELE

- 2007 A dunaszentmiklósi lelet. In: Ritoók Á. (szerk.): *A tatárjárás (1241–1424)*. 71–72. Budapest

Корзухина, Г. Ф. –Пескова, А. А.

- 2003 Древнерусские кресты- энколпионы. Нагрудные кресты-реликварии XI—XIII вв. (Труды Института истории материальной культуры РАН. 7) СПб.

LOVAG ZSUZSA

- 1971 Byzantine Type Reliquary Pectoral Crosses in the Hungarian National Museum. *Folia Archaeologica* 22. 143–163.
1999 *Mittelalterliche Bronzegegenstände des Ungarischen Nationalmuseums*. CMNH SA 3. Budapest
2001 Kereszt öntőformája. In: Takács I. (szerk.): *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon. Kiállítási katalógus – Pannonhalmi Bencés Főapátság*. 129. Pannonhalma

Марјановић-Вујовић

- 1987 Крстови од VI до XII века из збирке Народног музеја. (Crosses 6th–12th C. from the collection of National Museum). Belgrade

Муравьева, А.Н.

- 1999 Энколпионы и кресты тельники XI и XVI вв. из археологических коллекций ВСМЗ. Владимир

NECHVÁTAL

- 1980 Frühmittelalterliche Reliquienkreuz aus Böhmen. *Památky Archeologické* 70 (1980) 213–251.

Пескова, А. А. –Сотникова, Л. В.

- 2012 Христианские древности Византии в «си- ... менитой «сирийской коллекции» Б. И. и В. Н. Ханенко. Санкт-Петербург – Киев

PTARAKIS, B.

- 2006 *Les Croix-reliquaires pectorales byzantines en bronze*. (Bibliothèque des Cahiers Archéologiques 16.) Paris

PROHÁSZKA PÉTER

- 2013 10. századi feliratos bizánci ereklyetartó mellkereszt Vecsés – Alsóhalompusztáról (Pest m.) (Ein byzantinisches Reliquienkreuz mit Inschrift aus dem 10. Jahrhundert von Vecsés – Alsóhalompuszta (Kom. Pest). *Folia Archaeologica* 55 (2011–2013) 193–205

RÉVÉSZ ÉVA

- 2007 A keleti keresztény temetkezési rítus X. századi sírleleteinkben. In: Révész É. – Halmágyi M. (szerk.): *Középkor történeti tanulmányok* 5. 141–150. Szeged

ROZENBERG, S.

- 1999 Metalwork and crosses from the Holy Land. In: S. Rozenberg (ed.): *Knights of the Holy Land: the Crusader kingdom of Jerusalem*. 117–121. Jerusalem

SELMECZI LÁSZLÓ

- 1992 Régészeti–néprajzi tanulmányok a jászokról és a kunokról. (Folklór és Etnográfia 64.) Debrecen
- 1992a A négy szállási I. számú jász temető. Budapest
- 2005 A jászok eredete és középkori műveltsége. Jászsági Füzetek 37. Jászberény
- 2012 Az atyák emlékezetei. A Kaukázustól a Zagyva-Tarna völgyéig. Jászsági Füzetek 49. Jászberény Staecker, J.
- 1999 Rex regum et dominus dominorum. Die wikingerzeitlichen Kreuz- und Kruzifixanhänger als Ausdruck der Mission in Altdänemark und Schweden. Stockholm

STANCZIK ILONA

- 1975 Szolnok megyei régészeti adatok Hild Viktor jegyzeteiből. Szolnok

SZABÓ JÁNOS GYÖZŐ

- 1983 A keleti kereszténység egyik ismertetőjegye temetkezéseinkben (Einige Kennzeichen des orientalischen Christentums in den Bestattungen). Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 28 (1983) 83–97.

SZATMÁRI IMRE

- 1995 Bizánci típusú ereklyetartó mellkeresztek Békés és Csongrád megyében. (Die Pectorales byzantinischen Typs als Reliquienschreine im Komitat Békés und Csongrád.) Móra Ferenc Múzeum Évkönyv – Studia Archaeologica 1 (1995) 219–264.

TAKÁCS MIKLÓS

- 2005 Egy vitatott kéztartásról. (On a debated gesture). In: Ritoók Á. – Simonyi E. (szerk.): „...a halál árnyékának völgyében járok”. A középkori templom körüli temetők kutatása. Opuscula Hungarica 6 (2005) 85–101.

TÖRŐCSIK ISTVÁN

- 2014 A jász települések kialakulásának időpontja. In: Pethő László (szerk.): Jászberény története a kezdetektől a reformkorig. 45–49. Jászberény

WEGERICHT, B.-BAUER

- 2002 Enkolpien. Katalog Sammlung A. Mainz

ZASTROW – DE MEIS

- 1975 Oreficeria in Lombardia dal VI al XIII secolo: croci e crocifissi. Como

